

„NÉPEK SZÜLETNEK . . .”

*Honfoglalás-mottvumok, Árpád-eszmény: múlt- és nemzetkép
Berzsenyi Dániel költészetében*

B E N C E E R I K A

„Század hanyatlik.” Egyszerre fenséges és borzongató, ünnepélyes és pusztulást idéző (tő)mondat ez Berzsenyi Dániel *A tizennyolcadik század* című költeményének élén. Olyan, mint amilyen az „igazi” ódai hangulat létrehozásához kell. S még ugyanazon verssorban kezdődik a másik – Berzsenyi költészetét élményszerűségében és világnézeti szinten is „bevilágító”, így jelentésében és összefüggéseiben súlyosan terhelt – (kulcs)mondat. „Már küszöbén vagyunk / Bámult korunknak, századok Istene.” Egyedülálló és különös, csodás és mélyen megrendítő élmény a századforduló ténye; vég (halál) és kezdet (születés) egyszerre átélhető élménye. Egyébként minden időben, mindenki, hát még Berzsenyi számára, aki erkölcsi értékrendjénél és tehetségénél fogva maga is „világalkotó” ember; az idő múlását a hozzáadás, a létrehozás pozíciójából szemléli. Két legfontosabb erkölcsi eszménye a *helyállás* és az *áldozat*¹ erénye.

Ebben az 1800 körül íródott költeményében Berzsenyi szinte egész addigi és majdani életműve világnézeti alapjait taglalja, s ezt a legteljesebb művésziesség szintjén teszi. A „nagy idők folyamait” vezérlő „századok Istené”-nek ember felett álló hatalmát fátumszerűvé növeli költői képzelete.

*Népek születnek, trónusok omlanak
Lehelletteddel, s a te szemöldöked
Világokat ronthat s teremthet,
A nagy idők folyamait vezérelvén.*

Versét mélyen áthatja az a szinte határtalan enyészet-élmény, amely ott van elégiái rezignáltságában (még az *Osztályrészembem* is), nagy ódáinak vízióiban teljesedik ki, s amely életérzésről biztonsággal állítható, hogy Bessenyeitől Vörösmartyig meghatározó élménye a magyar költészetnek. Ellentmondásaira és világnézeti gyökereire Bíró Ferenc mutatott rá *Berzsenyi és a felvilágosodás*² című tanulmányában. Egy paradox vonás és egy különös eszmetörténeti szituáció összefüggésében láttatja. Hiszen e „parttalan”, mindenre (emberre és természetre, egyénre és nemzetre, érzésekre és gondolatokra) kivetülő enyészet felett – bár jelen van költészetében – nemcsak és nem elsősorban „a szegény, tüdőbeteg debreceni polgárfiú”³ borong, akit sorsa is fogékonyra tehetett a „mulandóság fájdalma” iránt, hanem – s itt Bíró⁴ idézem – „néhány szálas gárdista énekelt korábban, s a vasgyúró fiatal niklai földbirtokos énekel majd”. Bíró e különös jelenség okaként a „kor valóságá”-t, azt a jellegzetes gondolkodói helyzetet jelöli ki, amelyre „filozófiai holtáv”, azaz filozófiátlanság, új ideák hiánya jellemző. A vallásos világkép kétségbevonását ugyanis nem követte egy új filozófiai-ideológiai „holdudvar” szabatos kidolgozása. Idézem:⁵ „Az őket körülvevő hagyományos világ vallásos alapzatú erkölcsstana csupa tartós értékre van építve, s így óhatatlanul eleve normaként áll a lázadók előtt, akik ugyan az ember evilági életét helyezik előtérbe, de azt még náluk semmiféle általános érvényű és tartós értékrendszer nem tudja magához ölelni – állandóan rombolja hát az idő, s ha nem is mindig a semmiség, de mindig a megsemmisülés felé halad, s erre semmi nem nyújthat már tartós vigaszt.” S ez a világszemléleti sajátosság, úgy látszik, épp a felvilágosodás korai szakasza és a romantikába való áthajlás idején erősödött fel a magyar irodalomban.

Még mielőtt szemügyre vennénk, vajon e világokat rontó és teremtő végzetfelfogás, e világnézeti légüres térben mindent átható enyészet-élmény hatalmában Berzsenyi hogyan jeleníti (és jelenítheti) meg múltunk képeit, miféle nemzetideálokat teremthet költészetében, sajátos időszemléletére kell vetnünk néhány pillantást. Mezei Márta állapítja meg *Időszemlélet és nemzetszemlélet Berzsenyi ódáiban*⁶ című tanulmányában, hogy a klasszicista időszemlélet kitüntetett ideje az általánosított jelen, amelyet örök érvényű erkölcsi normák hatnak át, s amely gondolkodásformában a múlt mint tanulság vagy intő példa él. Ugyancsak az irodalomtörténész megállapítása, miszerint Berzsenyi időszemlélete is e klasszicista felfogás folytatását, illetve változatait jelenti. Ennek értelmében a nemzeti múlt, jelen és jövő minőségét, kilátásait

erkölcsi eszmék jegyében értékeli, aszerint, hogy a magyarok hősi helytállása és áldozatkészsége milyen fokon valósult (és valósulhat) meg az adott időegységben.

A mulandóság felfokozott élménye és a jelen erkölcsi értékrendjének kikezdhetősége, egyfajta leromlott jelenkép (s ebből logikusan következik, hogy kilátástalan jövőkép) kap központi jelentőséget Berzsenyi Dániel egész életművében. Hiszen ha az enyészettel szemben nincs mentség, s nincs kivétel, akkor az erkölcsi rendet biztosító törvények is mulandóak, örök érvényű normák sincsenek, s így a nemzeti múlt nagysága, eleink hősi és szellemi helytállása, háborúban és békében egyaránt kifejeződő áldozattétele sem folytonos, mi több, a leértékelődés, a leromlás felé halad:

Romlásnak indult hajdan erős magyar!

Nem látod, Árpád vére miként fajul?

(A magyarokhoz – 1810-es változat)

(Egyébként a kultúra és a nemzet haláláról szóló elmélet, illetve ennek víziója nemcsak Berzsenyi költészetét jellemzi erőteljesen. Ilyenek Csokonai nagy gondolati versei, mindenekelőtt a *Marosvásárhelyi gondolatok*, ahol a civilizációt pusztító barbár végzet, a nemzetromlás és a kultúra pusztulásának képzete egyaránt jelen van, sőt, a sírhalomba dőlő Árpád-hon képe is felvillan. De – ha csak a nagy példák mentén haladunk – mindenképp e gondolati sorba kell helyeznünk az Éj monológiájának látomásait, sötét képeit s a Vörösmarty-drámával oly sok szempontból összefüggésbe hozott másik nagy drámai alkotásunk, *Az ember tragédiájának* jeleneteit.)

A költői életműben fordulópontot képező *A tizennyolcadik század* című költemény mérsékeltége, a pusztító idő hatása miatti kesergést („Mindenható kar méri ki sorsodat, / Kar, mellyen ég s föld sarkai forognak . . .”) a nemzet dicsőségébe vetett hittel oldó optimizmusa korábban is, 1800 után is gyakran kilendül a végletek felé. Egyértelműen pozitív felhangok dominálnak *A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban* és *A felkölt nemességhez*, valamint *Az ulmai ütközet* című ódában. Pesszimista ihletkörének „csúcsdarabjai” *A Magyarokhoz* (I) négy változata. *A Magyarokhoz* (II) („Forr a világ bus tengere, oh magyar . . .”) a veszélyeztetettség konkretizáltabb képei mellett is a példa- s útmutatás verse („Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat.”)

A leértékelődött jellel és a romlásba hajló nemzetképpel szemben a múlt dicsősége és hősi alakjai, a hajdani magyar nép hősiessége („Mert régi erkölcs s spártai férfikar / Küzdött, vezérlett fergetegid között . . .” – *Kesergés, A Magyarokhoz* első változata, „Hány századoknak szélvész es ostromin / Harcolt szerettem nemzetem ekkorig!” – *A tizenharmadik század*, „Századokig küzdött ősi szent törvényei mellett, / Századokig nyugszik szép diadalma után.” – A magyar, etc.) erkölcsi magaslatként emelkedik, áll. A hanyatló jelenig a dicsőség útját járó, fegyverrel és bölcsességgel magának egyaránt dicsőséget szerző magyar nemzet („Múltszemléletében egy klasszikusan eszményített nemzetképpé él”, állapítja meg Mezei Márta a már ismertetett tanulmányában⁷) „alapideálja” Berzsenyi költészetében Árpád, „hazánk Szerzője”, a honfoglalás tette pedig a nemzeti helytállás és áldozattétel forráspontja, kiinduló motívuma. A honfoglalásra való utalás, illetve az Árpád-képzet konkrét megnevezése, kifejezése a *Kesergés*ként ismert *A Magyarokhoz* I. első változatában, *A felkölt nemességhez* mindkét változatában, s a következő ódában fordul elő: *Herceg Eszterházy Miklóshoz, Magyarország, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, Horváth Ádámhoz, Az ulmai ütközet, A Magyarokhoz* I. (Romlásnak indult . . .) változatai. Ugyanakkor *A Magyarokhoz* II. (Forr a világ . . .), de *A tizenharmadik század* című nagy kiterjedésű, jelentős Berzsenyi-óda sem említi a honfoglalás eseményét, sem Árpád vezért név szerint, az ódai hangulat, az utalásrendszer és a megjelenített-dicsőített tulajdonsághalmaz azonban feltételezi ezt; az Árpád-eszmény itt attribútumaiban van jelen. „Hány századoknak szélvész es ostromin / Harcolt szerettem nemzetem ekkorig!” – hangoztatja *A tizenharmadik században*, s mintha csak felelne rá *A Magyarokhoz* I.-ben: „Nyolc századoknak vérzivatarja közt / Rongált Budának tornyai állanak . . .” Ahogy az egyes költeményeken belül váltakoznak múlt és jelen, dicsőség és pusztulás képei, úgy ugyanazon motívumok más-más jelentésben fordulnak elő, más fényben világíttatnak meg. Amíg *A Magyarokhoz* I. változataiban az „Árpád vére”-ként azonosított nemzetre sötétség borul, hiszen elfajult és elfordult a magyarság ősi erkölcsétől („Más néppel ontott bajnoki vért / hazánk Szerzője, Árpád a Duna partjain . . .”), addig *A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban* című költeményében „Árpád vére nem hülhet el”, hiszen: „Él még nemzetem istene!”, sőt: „Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!” – lelkesedik a költő. A nemzet leromlásának vízióját követő ilyenféle optimista fellángolás a költő közvetlen közelében zajló történelmi fordulatokkal magyarázható természetesen, hiszen a Napóleon ellen a

szombathelyi táborban gyülekező nemesség soraiban ismét a „régí magyar módra”, arra a „szép spártai had”-ra ismer, melynek bajnokság, hősiesség, helyállás és (élet)áldozat a legnemesebb tulajdonságai, s amely tulajdonságok vezették győzelemre Árpád, „hazánk Szerzője” hadait, s amilyen „magyarral verte vissza / Nagy Hunyadink Mahomet hatalmát”.⁸ Ugyanilyen, ugyanazon forrásból táplálkozik *Az ulmai ütközet* és *A felkölt nemességhez* derűs világlátása, s nemzetképének világos színei: „Tud győzni e nép! Attila magva ez! / Ez dulta Árpád hajdani harcain / A föld legelső tartományait, / S láncra füzé sok ezer vitézetit” (*A felkölt nemességhez*, 1805).

Árpád neve Berzsenyi kiemelt költeményeiben három kontextusban fordul elő: mint honfoglaló, hazát teremtő, népet formáló személyiség („hazánk Szerzője”, „Árpád gazdag arany hantjain”, „Árpád vére”), mint hős és bölcs hadvezér („Árpád szerencsés fegyvereivel vívott”, „Árpád hajdani harcai”), s mint olyan példakép, előd, kinek „vérét”, hősiességét örökölték a magyar nemzet más hadvezérei (pl. Zrínyi, Kinizsi, Hunyadi) és jeles fiai (pl. Herceg Eszterházy Miklós). Az Árpád-eszmény tulajdonképpen ezért is nagy jelentőségű, s az egész Berzsenyi-költészetet átható, a költő teljes múlt- és nemzetképével azonosítható jelenség, hiszen jelentésköre megnőtt, számos azonos attribútumokkal bíró variációja él a magyar történelemben és a Berzsenyi Dániel teremtette költői világban egyaránt. A *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* című ódájában éppúgy az Árpád-eszmény megnevezését ismerhetjük fel, mint az arra szó szerint nem utaló *Felsőbüki Nagy Pálhoz* vagy a *Gróf Festetics Lászlóhoz* címűekben. Mi több, ódáiban a magyar nemzet képe, hősei s eszméi világtörténelmi távlatokból szemlélhetők, hiszen a magyar hősiesség a görögészmény s a római dicsőség szemzőgéből is felmérhető.

Létezik Berzsenyi költészetében az Árpád-eszményképnek egy másik (az előzőtől nem függetleníthető) kiterjedése, vonulata. Itt „Árpád magva” nem elsősorban királyokban, vezérekben és hősökben fedezhető fel, hanem a nemzetért szellemi szinten harcolók lényében, Horváth Ádámban, Széchenyi Ferencben, Wesselényi Miklósban, Teleki Lászlóban, s természetesen Kazinczyban. Szükségszerű kilépés ez a szellemi porondra, hiszen – miként azt a Berzsenyi nagy enyészetelményéről szóló bekezdésekben taglaltuk – legyen bármilyen dicső a múlt eszméje, bármilyen értékes az erkölcsi minta, a mulandóság hatalmából nem vonható ki, mai kifejezéssel élve: „romlandó cikk”. Az elmúlás mindenre kiterjedő befolyása alól alig létezik kilépés, legfeljebb a szellemi érték-

teremtés, pl. a tudomány, az irodalom terén. S itt Berzsenyi szinte ösztönszerűen érzi meg, hogy csak akkor menekedhet meg a magyar nemzet a végső leromlás beteljesedésétől, ha minden harci, testi bátorsága, illetve vitézsége mellett a „tudomány gyönyörű gyümölcse”-nek is birtokosa (*Herceg Eszterházy Miklóshoz*). Azaz:

*Az ész minden! s ebből foly minden jó,
Nincs e nélkül virtus, sem semmi boldogság.
(Kazinczy Ferenchez)*

JEGYZETEK

- 1 In: Mezei Márta: Időszemlélet és nemzetszemlélet Berzsenyi ódáiban. *Irodalomtörténet*. 1976, 756.
- 2 Bíró Ferenc: Berzsenyi és a felvilágosodás. *Itk*. 1977. 1. 33–37.
- 3 Uo.
- 4 Bíró Ferenc: I. m.
- 5 Uo.
- 6 Mezei Márta: I. m.
- 7 Uo.
- 8 *A Magyarokhoz* I.
- 9 A kiadás, amelyből a versrészleteket, sorokat idéztem: *Berzsenyi Dániel művei*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994

IRODALOM

1. Bécsy Ágnes: Magány és közösség. Berzsenyi 1808-as pályafordulatának értelmezéséhez. *It*. 1987–88. 2. 173–206.
2. Bíró Ferenc: Berzsenyi és a felvilágosodás. *Itk*. 1977. 1. 33–37.
3. Csetri Lajos: Berzsenyi politikájának néhány kérdéséről. *Itk*. 1977. 1. 38–42.
4. Horváth János: *Berzsenyi és íróbarátai*. Budapest, 1960
5. Martinkó András: *Teremtő idők*. Budapest, 1977
6. Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel*. Budapest, 1966
7. Mezei Márta: Időszemlélet és nemzetszemlélet Berzsenyi ódáiban. *It*. 1976. 756–776.
8. Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus*. Budapest, 1980
9. Szerb Antal: Az ihletett költő. In: *Gondolatok a könyvtárban*. Budapest, 1981

Árpád (Kisfaludy Károly Aurorájában 1882-ben)